

С. В. Зінченко
*Наукова бібліотека
Львівського національного університету
ім. Івана Франка*

ДО ПИТАННЯ УНІФІКАЦІЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ПОШУКОВОЇ БАЗИ СУПЕРЕКСЛІБРИСІВ

Суперекслібриси, екслібриси, штампи, власницькі записи – все те, що узагальнено називають “провенієнційними знаками” (іноді помилково використовують більш загальний термін “книжкові знаки”¹) або “власницькими ознаками”, завжди були предметом першочергового інтересу бібліотекарів, бібліофілів та книгознавців. Фактично на базі кожної наукової бібліотеки при описі книги провадиться загальний облік усіх власницьких ознак кожного рукопису та примірника видання. Власне, у традиційному “каталозі провенієнцій” всі вони збираються природним шляхом під іменами власників. Створення такого каталогу у картковій формі в науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – НБ ЛНУ) було розпочате ще на початку ХХ ст. Анною Енджейовською². Однак такий каталог дозволяє лише виявити склад частин тієї чи іншої колекції, яка потрапила до фонду (окремої бібліотеки, відділу), але не дає змоги провести повну реконструкцію давньої бібліотеки, яка була розпорошена протягом минулих століть. Крім того, не можливо провести ідентифікацію ознак кожного знака – того для чого саме їх і треба описувати. В публікаціях та інтернет-сайтах, присвячених суперекслібрисам, екслібрисам, штампам, пошук власницького знака, як правило, можна здійснити лише за іменем (в окремих випадках за гербом) власника чи інституції, яким вони належать. Внаслідок чого виникла необхідність створення спеціального довідкового апарату, який надавав би можливість швидко і просто знайти будь-який власницький знак, не знаючи імені його власника. Для рукописних провенієнцій дане питання в узагальненому вигляді практично не може бути вирішено. Для решти власницьких знаків А.Л. Пономарьов запропонував, а

Н. Зубков³ доробив і здійснив спробу втілити цей намір на практиці за допомогою системи індексації. Традиційна класифікація таких власницьких знаків, як суперекслібриси, екслібриси і, частково, штампи на: гербові, сюжетні, шрифтові та вензельні по відношенню до завдання їх ідентифікації та обліку була визнана недостатньою, але необхідною. Особливо у випадку, коли власник *a priori* передбачається невідомим, потрібно шукати в якості основи більш формальні ознаки. На думку Зубкова, такими ознаками є три параметри, які можуть перетинатися: спосіб виконання, фіксованість розміру та конкретність вказівки (“розповідні”, “німі”)⁴, – доповнені параметром форми знака. Тому для знаків з фіксованим розміром він запропонував ввести *індекс ознаки*, який складається з літери латинського алфавіту, що відповідає типу знака та чисел, що вказують їх розмір. Були запроваджені наступні літерні індекси: S – суперекслібрис, E – екслібрис, R – круглий штамп, O – овальний штамп, Q – прямокутний штамп, V – вензельний штамп без обрамлення, T – текстовий штамп без обрамлення, A – штамп іншої форми (в т. ч. гербовий і сюжетний без обрамлення). Розміри подаються в міліметрах з точністю до 0, 5 мм. Два виміри знаків подаються через дефіс. Для знаків, що містять зображення та вензельних, перший параметр означає розмір по вертикалі, другий – по горизонталі; для текстових знаків усіх видів перший параметр співпадає з напрямом читання (як правило, по горизонталі). Для круглих штампів перше число вказує розмір зовнішнього кола, друге – внутрішнього, а при одинарному обрамленні записується як 0. Для круглих суперекслібрисів записується лише одне число з додатковим індексом R у круглих дужках після нього. Але, як виявилось на практиці, цих ознак для визначення власника провенієнційного знака, як правило, не достатньо, оскільки такі два параметри, як розмір і форма можуть бути однаковими для багатьох знаків і не придатними для ідентифікації “німих” знаків. Для проведення ідентифікації знака потрібно визначитися, за якими саме параметрами слід її провадити. Тоді на першому місці, крім індексації, постає проблема класифікації провенієнційних знаків. Сучасні комп’ютерні технології дозволяють оперувати значними масивами даних, однак для реалізації пошукових можливостей інформаційно-пошукової системи необхідно, насамперед, чітко структурувати дані, а також запровадити уніфіковану термінологію опису, що є неможливим без розв’язання двох вищезазначених проблем.

На базі відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. Максименка НБ ЛНУ була розпочата робота по створенню електронного каталогу провенієнційних знаків на основі програми Microsoft Excel. Проводиться вона по 4-х основним напрямам: рукописні записи, екслібриси, печатки та суперекслібриси. Дана розвідка присвячена лише одному з них – суперекслібрисам.

Оскільки суперекслібрис відноситься до найбільш стійких власницьких знаків, він органічно і більш тісно пов'язаний з оформленням оправи книги, тому важче від інших провенієнційних знаків надається усуненню або заміні. Він безпосередньо входить до складу декоративного оздоблення оправи. Книгознавці правомірно вважають, що суперекслібрис займає найвищу позицію в ієрархії провенієнційних знаків⁵ і не тільки завдяки своїм естетичним та мистецьким якостям, але й через свої особливі інформативні та історичні властивості. Насамперед, він сигналізує про існування давньої бібліотеки тому, що виявлення навіть лише однієї книги з оправою, оздобленою суперекслібрисом, свідчить про наявність бібліотечної збірки, оскільки замовлення матриці суперекслібриса потребує значних видатків і є нерентабельним при оздобленні однієї книги. Поряд з цим у випадках, коли оправа книги є первинною, подає цінну інформацію про першого власника книги⁶.

Для створення пошукової бази даних в програмі Microsoft Excel було запропоновано ввести такі поля для ідентифікації суперекслібрисів: 1 – *Індекс*⁷ (у даному полі латинською літерою “S” позначається тип знака суперекслібрис та арабськими цифрами порядковий номер, якщо власник суперекслібрисів володів декількома варіантами даного знака)⁸; 2 – *Ім'я власника* (розкривається з максимальною можливою точністю ім'я та прізвище власника суперекслібриса); 3 – *Роки життя власника* (якщо відомі точні дати народження та смерті, у випадках відсутності точних даних подаються або роки діяльності з зазначенням латинськими літерами індексу “pr” або століття); 4 – *Біографія* (в даному полі через гіперпосилання приєднується файл з біографічними даними власника знака, виконаний в програмі Microsoft Word); 5 – *Історія бібліотеки* (через гіперпосилання приєднується файл з відомостями про формування і подальшу долю даної бібліотеки); 6 – *Форма знака* (овальний, круглий, квадратний, прямокутний, довільної форми з зазначенням обрамлений або без обрамлення); 7 – *Розмір*⁹ (для круглих супер-

екслібрисів записується лише одне число з додатковим індексом R у круглих дужках після нього); 8 – *Вид знака* (у випадках, коли суперекслібрис містить гербове зображення, подається в дужках індекс латинською літерою GR і вказується назва герба; емблемне – індекс EM та описання емблеми; сюжетне – індекс ST та назва сюжету, вензеля – індекс W та літери, з яких він складається; шрифтове – без індексу відтворюється повний текст).

Крім цих полів, після визначення пріоритетних параметрів, за якими слід провадити класифікацію, будуть додані додаткові поля.

У своїх працях К. Пекарський присвятив багато уваги цьому “найшляхетнішому з усіх власницьких знаків”. Він першим відчув необхідність запровадити класифікацію суперекслібрисів за технічними особливостями їх виготовлення і запропонував чіткий поділ на два різновиди: приватний та інтролігаторський¹⁰. Перший термін призначався для суперекслібриса, який є суцільною матрицею, виготовленою за індивідуальним замовленням власника книги. Як правило, на такій платі вміщували прізвище та ім’я (або ініціали) її замовника та певне зображення (найчастіше герб замовника з його регаліями або без них) – таким чином, плата набувала вузько індивідуального призначення і могла використовуватися лише особою, для якої була створена (скомпонована). На відміну від власницького інтролігаторський суперекслібрис – складена із окремих елементів набірна плата, яка щоразу набиралася за бажанням замовника із готових інтролігаторських штампів, набір яких був в інтролігаторському верстаті. Дана класифікація краще відображає техніку виконання суперекслібриса, тому замість термінів інтролігаторський та власницький слід користуватися термінами відповідно до першого – набірна, а для другого – суцільна матриця суперекслібриса. К. Пекарський постійно підкреслював більшу наукову та мистецьку вартість суцільної матриці суперекслібриса, стверджуючи, що лише тільки цей різновид знака може бути підставою і доказом існування великої бібліотеки, оскільки тільки наявність значної кількості книг могла схилити її власника до замовлення індивідуальної плати, інакше її собівартість була не виправданою¹¹. На думку М. Сіпайлло, залежність вартості матриці суперекслібриса від розмірів книгозбірні не має прямого зв’язку, оскільки “відомо, що шляхта не обмежувала власні витрати, коли йшлося про власну гідність чи моду”¹².

Отже, до важливих класифікаційних критеріїв при проведенні

ідентифікації такого провенієнційного знака як суперекслібрис, поряд з зазначення його розміру та форми, характеристики зображення слід залучити техніку виконання матриці – суцільна, набірна, тому вводимо поле № 9 для характеристики *Матриці (набірна/суцільна)*.

Створення і володіння приватною бібліотекою не завжди було викликано бібліофільськими інтересами її власника. Іноді це було лише даниною пануючої тогочасної моди або снобізму, що панували у певному середовищі. Власник організованої на цій підставі бібліотеки дуже старанно піклувався про естетичне оздоблення власних книг (а саме про їх оправи), але, як правило, не читав їх. Наприклад, прекрасною добіркою книг із розкішно оздобленими оправами з суцільним суперекслібрисом володів Мельхіор Крупек (бл. 1490 – бл. 1582)¹³. За своїм мистецьким рівнем оздоблення оправ його книг не поступалося книгам самого короля Польщі – Сигізмунда II Августа (1520–1572). І не дивно, оскільки оправи книг для обох бібліотек виконав один і той самий надвірний інтролігатор. Книгозбірку Крупек отримав від графа Тенчинського, упорядника королівської бібліотеки, в якості еквівалента грошової позики¹⁴. Протилежністю такого колекціонування було збирання книг, викликане професійними інтересами або певного напрямку зацікавленість власника. На сьогодні вже доведено, що переважно власники великих, цікавих і старанно підібраних бібліотек аж ніяк не турбувалися про замовлення індивідуального суцільного суперекслібриса, а знакували оправи власних книг набірними платами. Як приклад такої бібліотеки М. Сіпайлло наводить книгозбірку каноніка Станіслава Іловського¹⁶. Іноді власник поважної збірки книг міг одночасно користуватися як суцільним, так й набірним суперекслібрисами. Яскравим прикладом цього явища може бути бібліотека архієпископа Львівського – Яна-Анджея Прухницького, який володів кількома варіантами суперекслібриса з суцільними і набірними платами¹⁷. Все це, а також систематичні дослідження провенієнцій, які провадилися на базі бібліотек Варшавського та Львівського університетів, спростували теорію К. Пекарського про меншу науково-історичну вартість набірних суперекслібрисів ніж суцільних. Тому слід ще раз наголосити, що на сьогодні набірний суперекслібрис має враховуватися нарівні з суцільним при дослідженні історії давніх бібліотек. Безперечно, для мистецтвознавців суперекслібрис з суцільною матрицею завжди буде викликати біль-

ший інтерес, оскільки він є вершиною виявлення стилістичних та естетичних смаків кожної епохи, а також їх проявів у кожній окремій країні та рівня мистецької обдарованості гравера-інтролігатора, який його виконав, більшість з яких на сьогодні поки що залишається анонімними.

Проте набірний гербовий суперекслібрис, який існував і розвивався на теренах колишньої Речі Посполитої (сучасної території Польщі, України, Литви), як специфічно польський власницький знак, є надзвичайно цікавим явищем, обумовленим суто польською геральдичною системою. Тільки тут велика кількість родин, які належали до значно чисельнішого ніж в інших країнах стану шляхти, володіли гербами, якими користувалися одночасно інші спільногербові родини, але при цьому не пов'язані між собою кровними зв'язками. Одночасно родини з однаковими прізвищами могли володіти різними гербами. Власні герби, що були пов'язані лише тільки з однією родиною, тут зустрічаються доволі рідко. Популярність гербового культу на цих теренах обумовила популярність суперекслібриса з гербовим зображенням, як ніде інде, оскільки навіть оправа книги стала приводом для демонстрації цього цінного доказу власного шляхетного походження. Такий стан речей, поряд з інтенсивним розвитком друкарства та книготоргівлі, обумовив появу вже на початку XVI ст. набірних гербових суперекслібрисів. Тому бібліополю та цехові інтролігаторів (верстатів) мали у складі інструментального спорядження цілі набори штампів із зображеннями найпопулярніших гербових знаків, аби за бажанням клієнта оздоблювати ними замовлені оправи книг. Інтролігаторські гербові штампи були дуже спрощеними (майже схематичними) і являли собою лише основний малюнок герба без геральдичних аксесуарів (щита, нашоломника тощо), а також без регалій соціального стану, атрибутів влади та нагород. Відбиток такого штампа на оправі набирив індивідуальних рис тільки після додання відповідних ініціалів (абревіатур, що означали титул, гідність, посаду, вечний ступінь тощо). Для зближення набірних суперекслібрисів до суцільного останній часто мав форму кола чи овалу, до складу набірних почали додавати кругле чи овальне обрамлення, яке згруповувало, об'єднувало і органічно завершувало набрані окремі штампи в єдину плату.

Від поширених на теренах Польщі набірних гербових штампів слід вирізняти ще один підвид суперекслібрисів, який був модний

у XVIII ст. і наслідував англійський “Badges”, що в перекладі як і гмерк означає “Значок”. Він також був позбавлений усіх геральдичних аксесуарів і фактично являв собою скорочену редакцію герба. “Badges” завжди був суто індивідуальним власницьким суперекслібрисом, створеним на особисте замовлення користувача. Тому, незважаючи на його іконографічну простоту та відсутність монограм чи написів, він становить різновид суцільного суперекслібриса, але є “німим” і тяжко ідентифікується. Поряд з таким підвидом суперекслібрисів слід ставити індекс “Bd” у 8-му полі.

Значна популярність гербових суперекслібрисів у XVI–XVIII ст. на теренах колишньої Речі Посполитої викликала бажання у бібліофілів нешляхетного походження також оздоблювати оправи книг своїх збірок власним знаком. У цих випадках роль герба виконували символічна декоративна композиція чи елемент. Відсутність власного герба виключала можливість використання набірної плати. Завдячуючи цьому створювалися цікаві та різноманітні знаки, які з мистецького погляду значно вирають та вирізняються від стандартно-схематичних набірних суперекслібрисів. І хоча не всі з негербових суперекслібрисів можна віднести до найкращих мистецьких здобутків тогочасного інтролігаторського мистецтва через прагнення до наслідувань гербових знаків, вони становлять цікавий і неповторний підвид емблемних суперекслібрисів, який потребує пильної уваги з боку сучасних дослідників. Цікавими прикладами емблемних суперекслібрисів є (опубліковані у К. Пекарського¹⁸ та М. Сіпайлло¹⁹) суперекслібриси професорів Краківської Академії²⁰, зокрема, Станіслава Твардего (Мареніуса) та його колег з Кужелова містечка на Келесчизні (Kurzelowa на Kielecczyźnie), де роль центральної фігури композиції відіграє зображення букета із трьох квіток. Іноді професори нешляхетного походження оздоблювали власні книги знаками, що ілюзорно нагадували відомі герби. Наприклад, Адам з Стенжиці уподібнив свій суперекслібрис до герба “Лешиць”. Складну еволюцію пройшов знак каноніка Самуеля Наклевського. Внаслідок еволюційних змін емблемний суперекслібрис Наклевського, первісний малюнок якого складався з лінійного хвилястого орнаменту довільної форми, увінчаного хрестом, поступово перетворився на типовий герб “Срженява”, який вже відтискали з набірної плати. Суперекслібриси доктора права Якуба Скробішевського († 1635 р.)²¹ та каноніка і офіціала Львівського Валентія Скробішевського († 1645 чи 1659 р.)²² зовні нагадують герб “Остоя” (“Ostoa”). Слід зазначити, що до

складу шляхти Скробішевські увійшли лише у 1669 р. і з цього часу використовували даний герб. Таким чином, ми маємо справу з емблемним псевдогербовим суперекслібрисом.

Але переважно духовні особи (монахи) нешляхетного походження в якості герба в композиції використовували годло (емблему, герб) монастиря або духовного Ордену, до якого вони належали.

При створенні негербових власницьких знаків доволі часто зверталися до спеціальних видань емблем, дуже популярних у XVI та XVII ст., якими охоче користувалися і проєктанти друкарських знаків (марок). Вплив емблематики яскраво простежується у образотворчому, а особливо декоративно-прикладному мистецтві, починаючи з доби Ренесансу та протягом наступних стилістичних епох (маньєризму, бароко тощо). Він виявився не тільки у використанні готових взірців, вже згаданих видань, але і у запозиченні основних принципів компонування графічних емблем, які полягають у синтезі (образотворчого) зображення (“icon”) та короткого тексту (“lemma”). Так, проєктанти суперекслібрисів почали доповнювати малюнок герба чи власницького знака відповідним текстом (крилатим висловом, цитатою, девізом), який зазвичай вміщували в рамці обрамлення. Такі короткі написи, які прекрасно ілюструють тогочасні зацікавлення суспільства, переважно були запозичені із давніх класиків, Біблії тощо. Такі вислови або цитувалися дослівно, або компонувалися нові за аналогією до вже широко відомих взірців. Деякі девізи, особливо на набірних суперекслібрисах, були особливо популярні, але їх використовували протягом певного (доволі короткого) періоду часу. Наприклад, доволі часто на суперекслібрисах, що походять з території колишньої Речі Посполитої і були створені в ост. чв. XVI – 1-й пол. XVII ст., зустрічаються два девізи: “Frustra vivit qui nemini prodest” та “Alciora te ne scrutatus fueris sed quae praecipit tibi dominus cogita ecclesiasti: ce”. Оскільки аналіз девізу (легенди) може надати змогу зорієнтуватися в часі і просторі при ідентифікації суперекслібриса, доцільно створити окреме поле, де він відтворюється мовою оригіналу зі збереженням правопису.

Тому наступними необхідними параметрами для ідентифікації будуть назва й описання герба (сюжету, емблеми, гмерка²³ тощо). Крім них, додатковими ознаками ідентифікації є розшифрування монограм, абревіатур, легенд та девізів, регалій соціального стану та нагород. Відповідно отримуємо такі поля у загальній таблиці:

10 – через гіперпосилання детальне *Описання герба* (сюжету, емблеми тощо), виконане в програмі Microsoft Word; 11 – наводиться *Абревіатура знака* без розшифрування²⁴; 12 – *Текст легенди* з індексом (L) або *девізу* з індексом (D); 13 – у скороченій формі (канонік, єпископ, архієпископ, губернатор, король, вчений тощо) зазначаються *Регалії соціального стану* власника, відображені на знаку, та нагороди²⁵, які подані не літерними знаками, а символічними (геральдичними) зображеннями.

Крім того, до технічних аспектів класифікації суперекслібрисів слід залучити методи нанесення зображення даного знака на покриття оправи²⁶: сліпе тиснення, тиснення золотом, тиснення кількома фарбами (наприклад, одночасне тиснення окремих елементів зображення золотом та сріблом) – *сліпе, золотом, багатокольірне*²⁷. Дані параметри заносяться у поле № 14 під рубрикою *Техніка*.

Наступним критерієм буде матеріал, на якому виконано відбиток. У більшості випадків, суперекслібрис витискався безпосередньо на покритті оправи (шкіряному або пергаментному). Крім того, існують суперекслібриси, що наклеюються²⁸ методом інтарсії на зовнішній бік кришки оправи, виконані з грубого (кольорового) паперу (рідше шкіри, пергаменту) з витиснутим низькопробним золотом (або фарбою будь-якого кольору) зображенням. Для цього спеціально в потрібному місці підрізається шкіра покриття кришки і вклеюється такий суперекслібрис, старанно нівелюючи місця стиків між шкірою та папером (шкірою, пергаментом). У такому випадку слід зазначити гатунок та колір шкіри покриття (теляча, волова, козяча, свиняча, марокен, сап'ян тощо), пергаменту, паперу. Ці дані заносяться у 15-те поле під рубрикою *Матеріал (основи/інтарсії)*, де подаємо характеристику матеріалу, на якому виконано тиснення, додатково зазначивши застосування інтарсії, і розкриваємо характеристику як основного покривного матеріалу оправи (Осн. мат.), так і матеріалу, на якому витиснуто, суперекслібрис (Інтар. мат.).

Деяко спірним видом, що займає зовсім особну позицію серед книжкових знаків, є дедикаційний суперекслібрис (плата з псевдосуперекслібрисом або плата з гербом). Призначений для одноразового використання, він становить унікальне явище. Фактично дедикаційний суперекслібрис не належить до класу провенієнційних знаків і відповідно не містить інформацію про існування будь-якої бібліотеки та традицію збирання книг. Тому деякі дослідники не вважають його суперекслібрисом – *ex definitione*. Наприклад, Сте-

фан Кекуле фон Страдоніц рішуче висловлювався проти приймання до уваги дедикаційного суперекслібриса, оскільки його не можна трактувати як бібліотечний знак²⁹. Але і зарахування його лише до мистецького оздоблення оправи книг видається неправильним, оскільки така його класифікація не відтворює і не передає усі його функції та властивості. Питання про місце, яке має зайняти дедикаційний знак у класифікації суперекслібрисів, поки що залишається відкритим і потребує подальших спеціальних досліджень, які мають базуватися на накопиченні нового емпіричного матеріалу. Проте слід вже сьогодні відзначити, що, не вважаючи власницьким та бібліотечним знаком, дедикаційний суперекслібрис все одно слід розглядати як особливий різновид книжкового знака, який за іконографією та зовнішнім виглядом формально нагадує суперекслібрис. Відбитий зі спеціально виготовленої плати і запроєктований як центральний аспект оздоблення оправи книги, дедикаційний суперекслібрис завжди виявляє виразні стилістичні риси, притаманні пануючій моді чи певних мистецьких уподобань у період його створення, а тому є надзвичайно цікавим об'єктом для мистецтвознавців та книгознавців. Пам'ятаючи про специфічне призначення дедикаційного суперекслібриса, слід зазначити, що і для дослідників, які займаються вивченням історії бібліотек, він може становити певний інтерес. Таким чином, незалежно від ставлення до нього дослідників провенієнційних знаків, дедикаційний суперекслібрис як і будь-які присвяти – цікаве свідчення культуральних тенденцій і їх проявів. Ми можемо припустити, що коли донатор зупиняв свій вибір на такому різновиді дарунку, то імовірно був певен, що його дарунок буде належно оціненим. З цього не важко дійти до висновку, що людина, для якої призначався такий дарунок, мала відзначатися бібліофільськими уподобаннями, які, як правило, виявлялися в створенні власної бібліотеки. Це припущення слушно зробила Марія Сіпайлло у передмові до своєї монографії, присвяченій суперекслібрисам³⁰.

Спорідненим з донаційним книжковим знаком є плати, що містять певний елемент, характерний для власницького знака (монограму, герб, регалії соціального статусу людини чи інші прикмети) і відбиті на оправі, які також не можна віднести до розряду ні провенієнційних, ні бібліотечних знаків. Проте вони найчастіше виявляють зв'язок між змістом книги та його оправою. Рувейр³¹, а за ним і Страдоніц³² категорично висловлювалися проти того, щоб

зараховувати до їх до класу суперекслібрисів без доведення приналежності книги до бібліотеки даної особи. Розглядаючи це важливе питання, Рувейр наводить прекрасний приклад використання для оздоблення видавничої оправи плати з ініціалом “N” під імператорською короною, подібної за зовнішніми ознаками до суперекслібриса, на виданні, присвяченому імператору Франції – Наполеону Бонапарту, яке ніколи не належало до його бібліотеки³³, тобто плати, яка пов’язана зі змістом книги, а не з правом власності на даний примірник книги. Тому Рувейр наголошує, що суперекслібрисом можна вважати лише зовнішній власницький знак, вміщений на оправі книги.

Ще один досить спірного різновиду суперекслібрисів є донаційний суперекслібрис, який увічнював пам’ять про дарунок книги (іноді навіть цілої бібліотеки) монастирю, костелу, церкві, приватній особі тощо. Цей різновид книжкових знаків до певної міри є провенієнційним, оскільки вказує або на особу, яка придбала і подарувала книги певній інституції, а тому деякий час (хоча і нетривалий) була власністю цієї особи, при цьому цей знак не завжди належить до класу бібліотечних знаків, оскільки вкладник міг і не мати приватної бібліотеки.

З вищенаведеного випливає, що у зв’язку з важкістю на перший погляд, без проведення тривалих досліджень, відрізнити від суперекслібрисів всі вищезгадані види псевдосуперекслібрисів слід ввести поле № 16 – *Примітки*, де додавати пояснення для подібних плат. Вміщення їх у загальну таблицю з суперекслібрисами буде лише сприяти їх вирізненню від власницьких знаків.

Важливим параметром для ідентифікації суперекслібрисів є місце його розташування. Він може входити до складу оформлення кришок, як центральний мотив верхньої або нижньої кришки (іноді на обох одночасно), або вміщуватися в іншій частині кришки. Наприклад, на оправках славетних Майолі та Грольє вони у вигляді простого шрифтового напису вміщувалися в нижній частині кришки оправи, паралельно нижньому обрізу над (або в середині) рамкою обрамлення центрального поля. Часом суперекслібрис може вміщуватися в правому верхньому (нижньому) куті оправи або одночасно в декількох кутах, як на оправі книг із бібліотеки єпископа Полоцького – Еразма Цьолека³⁴. Крім того, він може оздоблювати корінець, застібки, декоративні цвяхи і навіть обріз книги. Аналіз місця розташування суперекслібриса є важливим при проведенні його

локалізації (визначенні країни) та датуванні. У полі № 17 під рубрикою *Місце розташування*, зазначаємо: кришка (верхня/нижня/на обох, по центрі/по кутах, іншому місці), корінець, обріз, фурнітура.

Крім того, слід ввести через гіперпосилання ще три поля. В полі № 18 під рубрикою сучасне *Місце зберігання* книги, на оправі якої було виявлено суперекслібрис, приєднується файл через гіперпосилання, де вказується країна, місто, бібліотека, шифр примірника (виконані в окремому файлі в програмі Microsoft Excel). У полі № 19 під рубрикою *Бібліографія* слід вказати літературу та архівні джерела, що торкаються як даного знака, так і біографії власника та історії його бібліотеки, крім того, вказується, де було репродуковано суперекслібрис (виконані в програмі Microsoft Excel). Але ніколи текстові описання не замінять реального зображення, тому в полі № 20 під рубрикою *Зображення* вміщується кольорове зображення знака в натуральну величину, виконане в програмі Photoshop. Все це в майбутньому дасть можливість поступового виявлення і реконструкції розпорочених з плином часу давніх бібліотек.

За аналогією у дослідженні екслібрисів слід запровадити поле № 21 під назвою *Гравер/інтролігатор*. І хоча більшість імен граверів (виконавці матриць) та інтролігаторів (виконавці матриць та оправ) залишаються анонімними, сьогодні важко оцінити доцільність запровадження для дослідження суперекслібрисів даного поля, але з часом воно може виявитися виправданим по мірі накопичення емпіричного матеріалу та опрацювання архівних джерел, як наприклад, у випадку з суперекслібрисами Львівського магістрату³⁵. У випадках, коли нам відомо ім'я гравера, поряд з його іменем ставимо індекс *graver*, а поряд з іменем інтролігатора – *introlig*.

У полі № 22 *Бібліографічний опис* видання обов'язково подається уніфікована назва книги, на оправі якої вміщено суперекслібрис, де *автор* наводиться у скороченій формі згідно з вимогами наукових описів, *назва твору* скорочується до того ступеня, який надає уяву про характер тексту, *місце видання* наводиться у сучасній національній формі, *імена видавців* подаються строго в уніфікованій формі.

У полі № 23 під рубрикою *Провенієнції* попримірниково розкриваються усі виявлені провенієнції і наводяться перехресні відсилання для книжкових знаків, що зустрічаються разом.

Узагальнюючи все вищесказане, класифікацію книжкових знаків можна представити у таблиці з такими полями:

1. Індекс; 2. Ім'я власника; 3. Роки життя; 4. Біографія власника; 5. Історія бібліотеки; 6. Форма знака; 7. Розмір; 8. Вид знака (гербовий, вензельний, емблемний тощо) *Vd.*; 9. Матриця (набірна/суцільна); 10. Описання герба (сюжету, емблеми тощо); 11. Абревіатура знака; 12. Легенда/девіз; 13. Регалії/відзнаки; 14. Техніка тиснення (сліпе, золотом, багатоколірне); 15. Матеріал основи (інтарсія: основний матеріал оправки, матеріал суперекслібриса); 16. Примітки; 17. Місце розташування; 18. Місце зберігання; 19. Бібліографія; 20. Зображення; 21. Гравер/інтролігатор; 22. Бібліографічний опис видання; 23. Провенієнції.

Усе вищевикладене, можливо, не охоплює усіх аспектів класифікації, індексації, структурування даних та уніфікації термінології, а є лише спробою розв'язати поставлені проблеми з перспективою на майбутнє створити відповідну пошукову базу і програму.

¹ Иностранные книжные знаки в собрании редких книг Всероссийской государственной библиотеки иностранной литературы им. М.И. Рудомино / Сост. Е.В. Журавлева и др. – М., 1999. – 448 с.

² Взагалі дослідження провенієнційних знаків у НБ ЛНУ ім. Івана Франка було розпочате ще у ХІХ ст. Р. Котуля та Є. Барвінським, але честь започаткування провенієнційної картотеки належить саме Анні Єнджейовській.

³ Иностранные книжные знаки в собрании редких книг – С. 3–10.

⁴ Серед провенієнційних знаків є ті, що безпосередньо або за непрямыми свідченнями вказують також на ім'я власника, що можуть бути ідентифіковані лише у зв'язку з яким-небудь іншим знаком. Знаки першого типу називають "розповідними", другого – "німими".

⁵ *Piekarski K. Superexlibrisy Polskie od XV do XVIII wieku.* – Kraków, 1929.– Z. 1.

⁶ Виняток становлять випадки, коли суперекслібрис було додано до складу оздоблення первісної оправки книги значно пізніше від часу її виготовлення, але це яскраво помітно через різницю у стилістиці виконання декоративного оздоблення самої оправки та доданого згодом суперекслібриса. В рідкісних випадках суперекслібриси першого власника книги на первісних оправах могли бути з плином часу замінені на суперекслібриси нового власника, але ця заміна дуже добре помітна у вигляді технічних (механічних) пошкоджень цілістності покриття оправки.

⁷ У зв'язку з прагненням створити загально придатну базу даних ми частково використали індексацію, запропоновану вже Зубковим, та інших дослідників.

⁸ Даний індекс буде в подальшому необхідним при створенні зведе-

ної бази даних для різних типів власницьких знаків, до яких увійдуть суперекслібриси, екслібриси та штампи.

⁹ Розміри подаються аналогічно, як було запропоновано вже вище у праці Зубкова.

¹⁰ Слід зазначити, що термін інтролігаторський суперекслібрис є неправомірним, оскільки існують книжкові інтролігаторські марки, якими у Середньовіччі користувалися інтролігатори для закування виконаних ним оправ, що також входили до складу оздоблення оправ, наприклад, відомими інтролігаторськими марками є знаки Йоганна Ріхенбаха, Якоба Краузе та ін.

¹¹ *Piekarski K. Książka w Polsce XV i XVI wieku Kultura staropolska.* – Kraków, 1932; *Piekarski K. O superexlibrisie polskim. Katalog wystawy pięknej książki.* – Warszawa, 1936.

¹² *Sipayłło M. Polskie Superexlibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie.* – Warszawa, 1988. – S. 6–7.

¹³ НБ ЛНУ РК 5290 I (Platina, Baptista (Bartholomeus) [Sacchi]. *De vita et moribus summorum Pontificum historia.* – Paris, 1530. – 8°).

¹⁴ НБ ЛНУ РК 188558 IV (Sosinus Marianus (1401 –1462/1467 ?), Socinus Bartholomaeus (1437–1507). *Conciliorum Mariani et Barth. De Socinis...*: In II vol, IV ps. – Lyon: Petr. Fradin, Den. De Harsy, 1550–1551. – 2°. – Vol. 1, p. 2).

¹⁵ *Polski Słownik Biograficzny*: t. XV. – Wrocław etc, 1970. – S. 414–415.

¹⁶ *Sipayłło M. Polskie Superexlibrisy ...* – S. 7.

¹⁷ На сьогодні виявлено 9 різних суперекслібрисів. Див. *Зінченко С. Суперекслібриси архієпископа Львівського Яна Анджея Прухницького (матеріали до вивчення та реконструкції давніх бібліотек XVI–XVIII ст.)* // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського.* – 2003. – Вип. 10. – С. 192–211.

¹⁸ *Piekarski K. Superexlibrisy Polskie od XV do XVIII wieku.* – Kraków, 1929. – Z. 1.

¹⁹ *Sipayłło M. Polskie Superexlibrisy ...* – Tabl. 31.

²⁰ *Piekarski Kazimierz. Exlibris Jana Bożka, czyli o profesorskiej genezie polskiego znaku książkowego* // *Silwa rerum* III, zes. 8-9.

²¹ НБ ЛНУ РК 3582 IV (Lessius, Leonardus. *De Ivstitia et Ivre caeterisque Virtutibus Cardinalibus*: In IV libros. – Louvain: Off. Ioannis Masius, 1605. – 2°).

²² НБ ЛНУ РК 188515 IV (Lubomlio, Severino (Lubomlczyk, Seweryn). *Monotessaron Evangelicum, seu Catena avrea ex Quatuor Euangelistis ...* – [2 ed.] – Kraków: Off. Bazilii Scalscii, 1607. – 2°).

²³ гмерк – з польської означає значок.

²⁴ Аббревіатура розшифровується у десятому полі при описі зображення.

²⁵ Також розшифровуються у десятому полі при описі зображення

²⁶ У даній праці розглядаються лише оправы з суперекслібрисами з покриттям із шкіри або пергаменту (гаптовані, мальовані та розкішні-

окладні оправи, поки що не беруться до уваги, оскільки їх оздоблення, як правило, високого мистецького рівня, виконано без застосування технік, які передбачають тиражування і виконуються в єдиному примірнику).

²⁷ При зазначенні, що при виконанні суперекслібриса було застосовано багатокольірне тиснення, слід у дужках поставити арабськими цифрами кількість кольорів або описати словами.

²⁸ Такий різновид суперекслібрисів за технікою виконання і закріплення на оправі варто називати суперекслібрисом, виконаним у техніці аплікації (якщо суперекслібрис відтискається на папері і вміщується на шкіряному покритті оправи) або інтарсії (якщо суперекслібрис відтискається на шкірі (папері) іншого гатунку чи кольору і вміщується на шкіряному покритті оправи).

²⁹ *Kekule von Stradonitz S. Uber Super-Exlibris // Zeitschrift für Bücherfreunde. – Berlin, 1904–1905. – Т. 2, Н. 9, Dezember – S. 337-359.*

³⁰ *Sipaytto M. Polskie Superexlibrisy ... – S. 8.*

³¹ *Rouveyre E. Connaissances nécessaires à un Bibliophile: En 10 vol. – 5 éd. – Paris, 1899. – Т. 6. – P. 1–62.*

³² *Kekule von Stradonitz S. Uber Super-Exlibris // Zeitschrift für Bücherfreunde. – Berlin, 1904–1905. – Т. 2, Н. 9, Dezember – S. 339-340.*

³³ *Rouveyre E. Connaissances nécessaires à un Bibliophile: En 10 vol. – 5 éd. – Paris, 1899. – Т. 6. – Fig. 49.*

³⁴ Наприклад, на оправі книги Thomas de Aquino. *Commentaria in omnes Epistolas s. Pauli / Ed. Petrus de Bergamo. – Basel: Michael Furter pro Wolfgango Lachner, 16.X.1495. – 2°, зі збірки НБ ЛНУ інк. 21.*

³⁵ *Зінченко С. Суперекслібриси Львівського магістрату XVI–XVIII ст. // До джерел : Зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К. ; Л., 2004. – Т. 1. – С. 828–846.*